

N.M.Sadəddinli
Bakı Avrasiya Universiteti
sadeddinlinermin@gmail.com

BOZQURD OBRAZININ HAMİ-QORUYUCU FUNKSİYASI

Açar sözlər: mifologem, qurd, sərkərdə, hami

Məqalədə Bozqurdun hami-sərkərdə mifologemi olması araşdırılmışdır. Bozqurd türk dastanlarında totem-əcdad, hami-sərkərdə, xilaskar funksiyalarını daşıyır. Yeri gəldikdə qurd mifologemi həm ata, həm də nəslin yaradıcısı olan ana rolunda çıxış edir. Məqalədə göstərilir ki, qurd Oğuz Xaqana yol göstərən, ordunun önündə gedən, onu qələbəyə aparən erkək qurd cisminə çıxış edir. Göydən işığın içərisində Oğuzun çadırına enməsi və onun gözüne görünməsi onu müqəddəs edir. Qurd türklərin əsas hərbi totemlərindən biridir. Hətta bu gün hərbi nida olan “ura” hayqırtısının qurdun çağırış nidası olması fikri geniş yayılmışdır.

Н.М.Сададинли

ФУНКЦИЯ ПОКРОВИТЕЛЯ ОБРАЗА БОЗКУРТА

Ключевые слова: *мифологем, волк, военачальник, защитник*

В статье исследуется мифологем Бозкурда как покровителя. Бозкурд несет функции тотема-предка, хранителя-полководца, спасителя в турецких эпосах. Время от времени мифологем волка выступает в роли отца и матери – творца рода. В статье отмечается, что волк указывает путь Огуз-кагану, играет роль волка-самца, стоящий впереди армии и ведущий ее к победе. Сошествие Огуза в его шатер в свете неба и появление в его глазах освящает его. Волк – один из главных военных тотемов турок. Даже сегодня широко распространено мнение, что военный крик «ура»– это зов волка.

N.M.Sadəddinli

ALL-PROTECTIVE FUNCTION OF BOZQURD IMAGE

Keywords: *mythologist, wolf, warlord, protector*

The article examines Bozkurd's mythology as a patron saint. Bozkurd has the functions of totem-ancestor, guardian-commander, savior in Turkish epics. By the way, wolf mythology plays the role of both father and creative mother of the generation. In the article, the wolf plays the role of a male wolf who leads Oguz Khagan, leads the army and leads him to victory. The descent of Oguz into his tent in the light from the sky and his appearance in his eyes sanctifies him. The wolf is one of the main military

totems of the Turks. Even today, it is widely believed that the military cry of "hurray" is the wolf's call.

Problemin qoyuluşu

Müstəqillik dövrü folklorşünaslığının tədqiqat arealı genişləndikcə xalq özünün tarixi kimliyini, yaranışının mifoloji köklərini araşdırmağa başlayır, türklüyünün mifoloji axarına üz tutur. Bozqurd totem obrazının mifoloji düşüncədəki yeri, qürur, qüdrət, cəsarət, qorxmazlıq, hamilik rəmzi kimi öyrənilməsi zərurətə çevrilərək tədqiqatçını bu çətin və şəfərli elmi fəaliyyətə istiqamətləndirir. Bozqurd mifologizmi ümumtürk düşüncə tərzində müasirlik kəsb edərək araşdırılmasını, daha dərin qatlarının incələnməsini qaçılmaz bir elmi vəzifə kimi qarşıya qoyur.

İşin məqsədi

Tədqiqatçının bu çətin mövzuya müraciət etməsində əsas məqsəd folklorun epik düşüncədəki arxetipik rolunu ifadə edən, qədim türk mifologiyasından Azərbaycan mifologiyasına daxil olan Bozqurdun hamilik funksiyasının qədim türk epik və lirik örnəklərindəki yeri və rolu kontekstində öyrənməkdir.

Qədim türk mifoloji düşüncəsinin genezisində özünə yer almış Bozqurd obrazının bir totem kimi mifik səciyyələnməsi türk folklor araşdırmaçılarının qələmində təhlil obyektinə çevrilmiş, türk tədqiqatçıları Məhərrəm Erginin "Oğuz dastanı" [10], Rəfik Özdəkin "Türkün qızıl kitabı" [15], Yaşar Kalafatın "Türk xalq təfəkküründə qurd" [12], Abdulkadir İnanın "Türk rəvayətlərində bozqurd" [7], Bahəddin Ögəlin "Türk mifologiyası" [8], Necati Gültəpənin "Türk mifologiyası" [11], Azərbaycan alimlərindən Mirəli Seyidovun "Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqları" [6], Ramazan Qafarlının "Mifologiya" [2], Füzuli Bayatın "Oğuz epik ənənəsi və "Oğuz Kağan" dastanı" [1], Seyfəddin Rzasoyun "Oğuz mifologiyası" [5] və Fidan Qasımovanın "Türk mifologiyasında mədəni qəhrəman problemi" [3] tədqiqatlarında müxtəlif baxış bucağından özünə yer almışdır.

Qurdun xilaskarlığı onun hamilik funksiyasını ortaya qoyur. "Oğuz Kağan" dastanından oxuyuruq: "Oğuz Kağan dünyaya gəldikdə ayaqları öküz ayağına, beli qurd belinə, çiyinləri samur ağzına, sinəsi ayı sinəsinə bənzəyirdi. Oğuz Kağan toyundan sonra bəyləri və xalqı başına toplayaraq onlara hədiyyə verir və bunları söyləyir:

Alalım yay ilə kalkan
Kurt olsun bizə uran

Daha sonra dastanda qurdun hamilik funksiyası daha da qabarıq şəkildə diqqət çəkir: "Urum üzərinə yürüş etməyə hazırlaşan Oğuz Kağan ertəsi günü,

gün doğarkən çadırına günəş işığı kimi bir işıq düşdüyünü gördü. Bu işıqdan göy rəngində tükləri və yələyi olan böyük bir erkək qurd çıxdı. Və Oğuz Kağana belə dedi: "Ey Oğuz! Urum üzərinə yürüş etmək niyyətdənsən. Mən də sənə xidmətində sənənlə gəlmək istəyirəm".

Oğuz ordusunu toplayıb yürüş etməyə başlayınca eyni qurdu ordunun qarşısında getdiyini gördü. Ordusuna qurdu izləmələrini tapşırırdı. Qurd dayananda Oğuzun ordusu da dayandı... Ordu yenidən yola düşdü, bir müddət daha irəlilədi. Göy tüklü, göy yələkli erkək qurd yenidən qarşılarında peyda oldu. Göy Qurd Oğuz Kağana dedi ki: "İndi sən əsgərlərlə get Oğuz! Xalqı və bəylərini də ardınca apar. Heç narahat olmayın mən qarşınızda gəzib sizə yenə yol göstərəcəm" [1].

Dastanda Oğuzun belinin qurd belinə bənzədilməsində rəmzi deyil, mifoloji mahiyyət kəsb edir. Oğuzun belinin gücü, qurdun belinin gücünü xatırladır. Dastandakı qurd göy tüklü və göy yələklidir. Dastanın qəhrəmanı ilə danışa bilir. Həmçinin qəhrəmana necə hərəkət etməsinin yolunu göstərir. Onu cəsarətləndirir, dayanacağı yerləri Oğuz Kağana göstərir və onu zəfərə doğru aparır [9, s.45-59].

Ayrı-ayrı türk xalqlarında qurdun hamilik, zəfər rəmzi olması folklorun müxtəlif janrlarında vurğulanır. Özbək laylalarında analar balalarını yuxuya verən zaman onlara qorxmazlıq, dostluq, xeyirxahlıq rəmzi kimi qurdun adını çəkir:

Qurd görsən qorxma,
O sənənin dostund.
At görsən qorxma,
O sənənin mindiyindir [12, s. 34].

Türk tədqiqatçısı Numan Kartal da Qurdun türk mədəniyyəti coğrafiyasında laylalarda geniş yer tutduğunu göstərir. Alimin qeydlərinə görə, "Atatürkün içindən çıxdığı Türk cəmiyyəti olan Kocacık Türklərində qurda **taran** deyilir.

Lulli mi lulli
Oolum uyusun lulli
Taran (qurd) gəldi
Lulli mi lulli [13, s. 90].

Türk xalqlarının inanclarında qurdun xilaskarlıq, hamilik funksiyası ilə bağlı maraqlı nümunələr özünü göstərməkdədir. Şərqi Qaradənizdə, Trabzon ətrafında axşam tərəfi fərqli tərzdə ulayan qurdun o gecə ayın tutulacağına xəbər verdiyi inancı vardır.

Necdet Yaşar və Murat Bayatlı yazırlar: "İraq türkmənlərinin nağıllarında qurd tülkü ilə danışır, onların dilini başa düşür" [14, s.133].

Digər türk tədqiqatçısı Tahsin Parlak "Turan dənizindən günümüze Aralın sirləri" əsərində göstərir ki, "müqəddəsliyinə etibar edilən bişmiş kərpic

üzərində tarixi qurd izlərini nəşr etmişdir. Qurdun izinin mübarəkliyi onun izi ilə gözələ, yaxşıya, doğruya çatacağı inancı ilə izah edilə bilər. İzi izləmək surətiylə genişliyə qovuşulacağına inanılan din liderlərinin olduğu inancı da vardır. Buradan hərəkətlə göy tükülü, göy yələkli qurdun izi inancının xalq inanclarında davam etdiyi söylənməkdədir” [16, s.95].

Yaşar Kalafata görə isə, “yuxuda görünən qurd yaxşı və gözəlin simvolidir. Anadoluda olduğu kimi, Azərbaycan və Qazaxıstanda da yuxuda qurd şad xəbər olaraq bilinir. Belə yuxular müjdə izi daşıyırlar” [12, s. 32-36].

Rəfiq Özdək “əski türk yazılı abidələri”nə söykənərək özünün “Türkün qızıl kitabı” əsərində qurdun hamilik məsələsinə də toxunmuşdur. Tədqiqatçı yazır: “Tanrı güc verdiyi üçün atam xaqanın qoşunu qurdu kimi, yağışı qoyuntək imiş” [15, s.13].

Qurdun hamilik və əzəmət funksiyası tədqiqatçıların qələmində fars şairi Firdovsinin “Şahnamə” əsərinə istinadən qüdrətli türk hökmdarı Alp Ər Tonqa öldürüldükdən sonra onun yaxınlarının ağlaması qurd səsi ilə müqayisə olunmuşdur. Türk tədqiqatçısı Bilgehan Adsız Gökdağ – Kemal Üçüncü özünün “Başlangıçdan Günümüze Türk Destanları” adlı əsərində bu münasibətlə yazır: “Bəylər kurtlar kimi ulaşıyorlar, Yakalarını yırtıb, çığlık atıyorlar” [9, s.90].

Uyğurların “Mənşə” əfsanəsinə görə isə “uyğurların atası göydən enən nurla ağacdan doğulmuşdur”. Bundan başqa “Oğuz Xaqan” dastanında Oğuzun arvadı da göydən nur içində yerə enmişdir. Eyni zamanda mədəni qəhrəman olan boz qurd da işıq içərisində Oğuzun yol göstərmək üçün göndərilir [1, s.125-126].

Qurd türk folklorunun hər sahəsində qarşıya çıxan bir motivdir. Bahəddin Ögəlin qeydlərindən məlumatlanırıq ki, “Göytürklərdə qurd, “tuğ və bayraqların təpəsində yer alma yolu ilə bir dövlət simvolu olmuşdur” [8, s.115].

Türk xalqlarının bir çox folklor örnəklərində qurd müxtəlif xüsusiyyətləri ilə təsvir edilmişdir. Bu xüsusiyyətlər sırasında qurdun yol göstəriciliyi daha diqqət çəkir. Xalq ədəbiyyatı nümunələrinin məzmununa görə, qurd qəhrəmanları doğru yerə aparmaqla onların xilaskarına çevrilir. Bahaəddin Ögəl qurdla bağlı qeydlərində “Oğuz kağan” dastanını əsas təhlil obyektinə kimi götürərək yazır: “Oğuz kağan” dastanında, Oğuz xana zaman-zaman rəhbərlik edib yol göstərən və Tanrı tərəfinə göndərilən müqəddəs qurddan söz açarkən, həmişə “göy tükülü, göy yələkli” deyimini də işlədilir. Burada qurda “göy” adının verilməsi onun müqəddəsliyini və Tanrı ilə əlaqəsini göstərməkdən başqa bir məna daşıyamalıdır. Sonralar bu göy adı qocalıq və təcrübənin ifadəsi və qarşılığı olaraq işlədilmişdir” [8, s.134].

Abdülkadir İnan türk rəvayətlərində bozqurd mövzusunun ələ alan məqaləsində qədim romalılarda və ərəblərdə qurdun əfsanəvi bir motiv olmasına baxmayaraq onun türk milli kultu olmasını irəli sürür. Həmçinin fin və moğol

xalqlarında da qurd motivinə rast gəldiyini göstərir. Bozqurdun yol göstərən bir motiv olduğunu başqırdların miflərində daha çox rast gəlinir. Qədim zamanlarda uzaq şərqin yüksək qarlı dağlarında “Başqurd, Noqay, Qazax, Qırğız” qəbilələri bir atanın övladı olaraq yaşayırdılar. O zamanlar onların Başqurd, Noqay və s. adları yox idi. Bir dəfə bu qəbilələr arasında mübahisə düşdü. Günlərdən bir gün bu qəbilənin rəisi ova getdi. Və qarşısında bir qurd peyda oldu. Rəis bu qurdu izlədi. Qurd onu cənnət kimi meşələri və şalalələri olan bir əzəmətli dağ yerinə gətirdi. O zaman qurd birdən-birə yox oldu. Rəis o zaman başa düşdü ki, ona rəhbərlik edən qurd Tanrı tərəfindən göndərilmişdir. Rəis geriye, şərq tərəfinə qayıtdı. Qəbiləsini də özüylə götürüb Ural dağlarına gətirdi. Beləliklə, digər qardaşlarından ayrılan bu qəbiləyə “Başqurd” adı verildi. Və deyildi ki, “Qurdun baş olub gətirdiyi qəbilə” [7, s.69-70].

Abdülkadir İnan qurdun yol göstəriciliyi ilə bağlı maraqlı rəvayətlərini olduğunu diqqətə çatdırır. Birində söylənilir ki, “Peyğəmbər yoldaşlarından üç nəfərini Ural dağlarına İslam dinini öyrətmək üçün yollamışdı. Bu yoldaşlara Ural dağlarına qədər bir Bozqurd rəhbərlik etmişdir. Ural dağlarında tapılan xalqlar da islamıyyəti qəbul etdikdən sonra Başqurd adlanmışdır [7, s.66-74].

Abdülkadir İnan həmçinin öz tədqiqatlarında qurdla əlaqəli başqa mövzularda da toxunmuşdur. Müəllifin əsas fikirlərindən biri “Oğuz Kağan” dastanında yer alan qurdun yol göstərməsi hadisəsinin dastanın İslami dövr mətnləri ilə əlaqəsi olmaması ehtimalının irəli sürülməsidir. Alimin qeydlərinə görə, “bu motiv İslamdan əvvəlki Türk inanc sistemiylə əlaqəli olduğunun bir göstərgəsidir. İslamdan əvvəlki Türk inanc sistemi içərisində gördüyümüz bir neçə nöqtəni müasir dövrimizdə qədim dinləri özündə yaşadan çuvaşlarda görmək mümkündür” [7, s.19-27].

Türk mifologiyasında mədəni qəhrəman problemindən söz açan Fidan Qasımovanın qurdun yol göstəriciliyi ilə bağlı qeydləri maraqlıdır. Alim yazır: “Mədəni qəhrəman haqqındakı miflərdə bütün xalqların mifologiyasının ən qədim motivlərindən biri olan “günahsız mayalanma” haqqındakı miflər geniş yayılmışdır. Burada ilkin insanın, əcdad-qəhrəmanın buluddan, yaxud işıqlandıran gün şüasından doğulması bildirilir. Məsələn, “Oğuz xaqan” dastanında Oğuzun arvadı da göydən nur içində yerə enmişdir. Eyni zamanda mədəni qəhrəman olan boz qurd da işıq içərisində Oğuzun yol göstərmək üçün göndərilir” [3, s.54-55].

Məqalənin əsas elmi yeniliyi Bozqurdun hamilik funksiyasının mövcud tədqiqatlar və mətnlər əsasında ümumləşdirilməsi və obraz üçün xarakterik olan funksional xüsusiyyətlərin müəyyənləşdirilməsidir.

Məqalənin nəzəri əhəmiyyəti onun nəticələrindən mövzu ilə bağlı digər tədqiqatlarda istifadə imkanları, praktiki əhəmiyyəti isə ondan ali məktəblərdə mifologiyanın tədris zamanı əlavə vəsait kimi istifadə imkanları ilə müəyyənləşir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Bayat F.* Oğuz epik ənənəsi və "Oğuz Kağan" dastanı. Bakı: Sabah, 1993, 194 s.
2. *Qafarov R.* Mifologiya: 6 cildə, II c., Bakı: Elm və Təhsil, 2019, 432 s.
3. *Qasımova F.* Türk mifologiyasında mədəni qəhrəman problemi. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 164 s.
4. *Rzayev S.* Mifologiya və folklor: nəzəri metodoloji kontekst. Bakı: Nurlan, 2008, 188 s.
5. *Rzayev S.* Oğuz mifologiyası. Bakı: Nurlan, 2009, 363 s.
6. *Seyidov M.* Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqları. Bakı: Yazıçı, 1983, 324 s.
7. *Abdulkadir İ.* Türk Rivayetlərində Bozkurt // Makaleler ve incelemeler. C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, 417 s.
8. *Bahəddin Ö.* Türk mifolojisi. C. II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, 610 s.
9. *Bilgehan A.* Başlanğıcdan günümüze türk dastanları. Ankara, 2007, 207 s.
10. *Ergin M.* Oğuz dastanı. Ankara: Hülbe yayınları, 1998, 64 s.
11. *Gültepe N.* Türk Mitolojisi (Yeni araştırmalar ışığında). İstanbul, 2015, 665 s.
12. *Kalafat Y.* Türk Halq Tefekküründe Kurd. Ankara, 2009, 200 s.
13. *Kartal N.* Atatürk və Kocacık Türkləri. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2002, 436 s.
14. *Necdet Y., Bayatlı M.* Irak Türkmenlerinin Motif ve Tip İncelemesi. Ankara, 2007, 433 s.
15. *Özdək R.* Türkün qızıl kitabı. I kitab. Bakı: Yazıçı, 1996, 244 s.
16. *Parlak T.* Tufandan Turan Dənizinə, Turan Denizindən Günümüze Aralın Sırları. Ankara, 2005, 164 s.

Redaksiyaya daxil olub 17.10.2021